

РОЗДІЛ 5. ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Маруховська-Картунова О.О.

Становлення та етапи розвитку етнополітичної конфліктології в Росії

Стаття присвячена аналізу молододосліджених проблем періодизації еволюції етнополітичної конфліктології в Росії. Обґрунтовується доцільність поділу цього суперечливого процесу на три періоди та шість етапів. Дається розгорнута характеристика їхніх загальних і специфічних рис. Ця періодизація, розроблена автором статті, вперше вводить в широкий науковий обіг.

Ключові слова: етнополітична конфліктологія, етнополітичні конфлікти, етнічні конфлікти, періодизація, етапи розвитку, інституціоналізація.

дизація, розроблена автором статті, вперше вводить в широкий науковий обіг.

Ключевые слова: этнополитическая конфликтология, этнополитические конфликты, этнические конфликты, периодизация, этапы развития, институционализация.

This article is devoted to the analysis of scantily explored problems of periodization of the evolution of the ethnopolitical conflict studies in Russia. Expediency of division of this contradictory process on three periods and six stages is grounded. The unfolded description of their general and specific features is given. This periodization, which was worked out by the author of this article, is included for the first time to the wide scientific circulation.

Key words: ethnopolitical conflict studies, ethnopolitical conflicts, ethnic conflicts, periodization, stages of development, institutionalization.

УДК 303.05:323.1+327.56(470+571)

Маруховська-Картунова О.О., кандидат філософських наук, професор, заступник завідувача кафедри суспільних наук Університету економіки та права «КРОК»

Стаття посвящена анализу малоисследованных проблем периодизации эволюции этнополитической конфликтологии в России. Обосновывается целесообразность разделения этого противоречивого процесса на три периода и шесть этапов. Дается развернутая характеристика их общих и специфических черт. Эта перио-

Глобальна тенденція виникнення нових та ескалації вже наявних етнополітичних конфліктів в останній чверті ХХ ст. обумовила зародження, а потім і досить бурхливий розвиток нової галузі наукового знання, добре відомої сьогодні в усьому світі під назвою «етнічна конфліктологія» (ethnic conflict studies), або «етнополітична конфліктологія» (ethnopolitical conflict studies).

Майже за сорок років свого розвитку на Заході та двадцятилітній період становлення в пострадянських державах, зокрема в Україні та в Росії, представниками цієї нової галузі було підготовлено десятки фундаментальних монографій і навчальних посібників, а також сотні наукових статей, захищено десятки кандидатських і докторських дисертацій. Більшість цих публікацій присвячена дослідженню сутності етнополітичних конфліктів, з'ясуванню причин їх народження та ескалації, пошуку найбільш ефективних шляхів, методів і засобів запобігання їх ескалації, трансформації та розв'язання. Чи не єдиною «білою плямою» у «повені» цих конче потрібних видань, як це не дивно, був і залишається брак спеціальних наукових публікацій, присвячених дослідженню проблем зародження та розвитку самої етнополітичної конфліктології, періодизації цього доволі складного та суперечливого процесу, аналізу та характеристик його основних етапів і періодів. Причому це однаковою мірою стосується етнополітичної конфліктології як на Заході, так і в пострадянських державах, у тому числі в Україні та в Росії. Але якщо в Україні

вже почали з'являтися перші спеціальні публікації [23] з цієї цікавої і досить **актуальної проблеми**, то в Росії ці сюжети з'явилися лише у двох навчальних посібниках, та й то викладені побіжно і вкрай стисло.

Зокрема, у Росії ці питання ставилися лише в працях «батьків-засновників» етнічної конфліктології В.А. Авксентьєва та етнополітичної конфліктології А.Р. Аклаєва. Причому перше наукове дослідження було проведено ще в 2001 р., а друге – у 2005 р., до того ж вкрай стисло та побіжно. Показово, що тоді В.А. Авксентьєв у своїй відомій монографії «*Етнічна конфліктологія: в пошуках наукової парадигми*», спеціально виділивши підрозділ під назвою «Становлення і розвиток російської етнічної конфліктології» [3, с. 78–86], ухилився від спроб дати періодизацію згаданого процесу. Він лише слушно зазначив: «Вітчизняна етнічна конфліктологія <...> стала розвиватися в нашій країні в кінці 1980-х – на початку 1990-х років» [3, с. 78]. Дивно, що в зазначеній монографії він запропонував досить цікаву та коректну періодизацію розвитку етнічної конфліктології, але не в Росії, а на Заході, спеціально присвятивши цій проблемі підрозділ під назвою «Три етапи розвитку світової етнічної конфліктології» [3, с. 74–78].

Цю прогалину намагався заповнити А.Р. Аклаєв, який у своєму фундаментальному навчальному посібникові «*Етнополітична конфліктологія: аналіз і менеджмент*» також присвятив цьому питанню спеціальний підрозділ «Етнополітична

конфліктологія в Росії» [4, с. 45–48]. Тут він, на відміну від В.А. Авксентьєва, запропонував поділити генезу етнополітичної конфліктології в Росії на два безіменні етапи. *Перший етап* датувався А.Р. Аклаєвим початком – другою третьою 1990-х рр. і характеризувався «поступовим накопиченням фактологічного матеріалу і первинним його осмисленням на нових, вільних від догм марксизму методологічних засадах». Привертає увагу також і таке його твердження: «Із самого початку дослідження саме етнополітичних конфліктів і пов'язаних із ними проблем здійснювалося представниками низки суміжних суспільних дисциплін, що сприяло формуванню етнополітичної конфліктології як міждисциплінарної сфери досліджень в нашій країні» [4, с. 46–47]. *Другий етап*, теж безіменний, А.Р. Аклаєв датував кінцем 1990-х років і часом публікації своєї праці (2005 р.) і характеризував його як «етап становлення етнополітичної конфліктології як самостійної дисципліни та її інтенсивного розвитку, внаслідок чого відбувається її конструктивна інтеграція у світову науку» [4, с. 47].

Незрозумілим видається те, що за чверть століття розвитку етнополітичної конфліктології в Росії вказана праця А.Р. Аклаєва так, мабуть, і залишається єдиною, у якій була здійснена спроба періодизації цього процесу. Про це питання не було взагалі згадки в жодному з опублікованих у 2007–2008 рр. навчальних посібників [14, 25], а також у посібнику С.В. Мурашевої, опублікованому вже у 2015 році під назвою «*Етноконфліктологія (теоретико-методологічні аспекти)*» [27].

Отже, все це свідчить про *досить слабкий ступінь наукової розробки* цієї проблематики. Однак глобальна тенденція посилення етнополітичної

турбулентності в багатьох поліетнічних суспільствах, що виявляється в народженні нових і ескалації давніх етнополітичних конфліктів та зростанні кількості невизнаних держав, вимагає від науковців підвищеної уваги до всіх питань, пов'язаних з етнополітичною конфліктологією як новою галуззю наукового знання та навчальною дисципліною. Усе це робить цю тему досить актуальною як з теоретичної, так і з практичної точки зору.

Проведений автором статті аналіз відповідних наукових досліджень і доступних в Інтернеті авторефератів дисертацій дає підстави для розуміння доцільності розробки *авторської періодизації* зазначеного процесу та стислої характеристики його основних періодів і етапів.

Отже, автор вважає за доцільне поділити еволюцію етнополітичної конфліктології в Росії на три основні періоди, кожен з яких у свою чергу варто розділити ще на два етапи (див. схему).

Перший період можна датувати кінцем 1980-х та 90-ми роками. Природно, що цей початковий період логічно заслуговує на назву «**період зародження етнополітичної конфліктології**». Виходячи з того, що впродовж цього періоду відбулося безліч різноманітних за своєю сутністю і значущістю подій та процесів, його варто поділити ще на два етапи.

Перший етап першого періоду охоплює події з кінця 1980-х рр. до середини 90-х рр. Є достатньо підстав назвати його «*реактивно-пошуковим етапом*». При цьому слід звернути увагу на два важливі факти. По-перше, йому передували процеси «етнічного ренесансу», «політизації етнічності», «етнізації політики» та «етнополітичної мобілізації» в деяких республіках колишнього

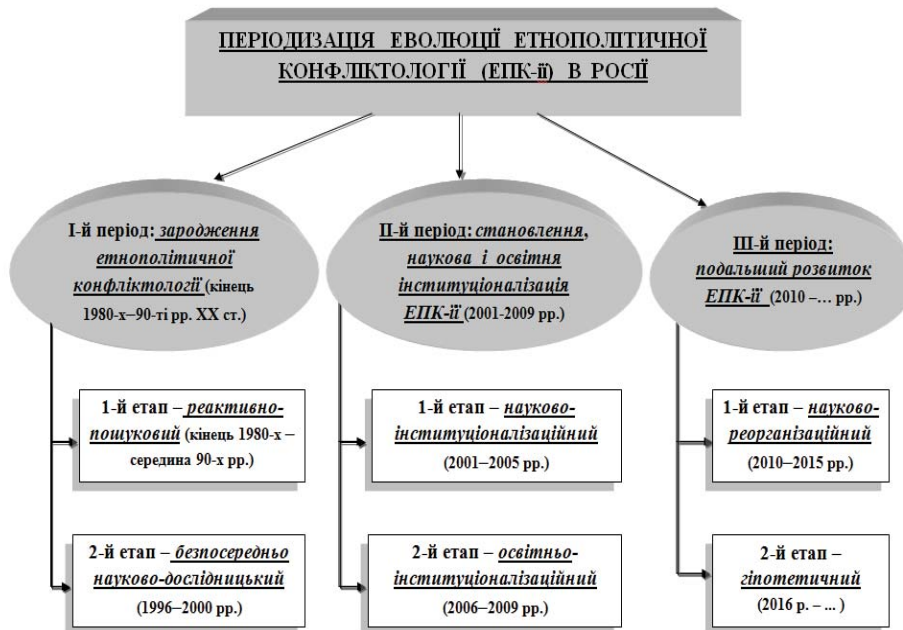

Схема складена на підставі проведеного автором аналізу еволюції етнополітичної конфліктології в Росії

СРСР. По-друге, вибух етнополітичних конфліктів в Алма-Ата (1986 р.), Сумгаїті (1988 р.), Тбілісі (1989 р.), Баку (1990 р.) та ін. Цей вибух виявився непередбачуваним для радянських суспільствознавців, зокрема російських. Але саме під тиском цих конфліктів та їх жакливих трагічних наслідків вони розпочали осмислювати згадані конфлікти та вести пошуки шляхів і методів запобігання та врегулювання.

Якщо стисло, то звернення російських дослідників до етноконфліктологічної проблематики стало їхньою запізнілою, а головне – *вимушеною реакцією* на низку зазначених конфліктів.

Отже, тут все відбулося відповідно до закономірності, виявленої відомим американським вченим-етноконфліктологом *Доналдом Горовцем*, який сформулював її таким чином: «Через те, що гуманітарні науки є реактивними, то для того, щоб пролилися чорнила, необхідно, щоб спочатку пролилася кров» [33, с. 11]. А звідси логічно випливає і назва *першого етапу першого періоду* еволюції етнополітичної конфліктології в Росії – *реактивно-пошуковий*.

Цьому *першому етапу* були притаманні й інші *основні риси*. По-перше, відверто *пошуковий характер* науково-дослідних праць російських вчених, одним із багатьох свідчень чого було їх звернення до теоретико-методологічних напрацювань західної етнополітичної конфліктології, яка на той час досягла вже неабияких успіхів. До речі, ця риса певною мірою притаманна і всім наступним періодам та етапам, неспростовним доказом чого є перевидання відповідних праць багатьох західних етнополітологів та етноконфліктологів російською мовою [11; 12; 13].

По-друге, на початку 90-х рр. відомі російські науковці перебували в *пошуках* поняттєво-термінологічного апарату і почали використовувати в своїх перших наукових публікаціях, присвячених аналізу всіх конфліктів з етнополітичним елементом, найрізноманітніші назви і поняття, такі як: «*міжнаціональні конфлікти*» – В.В. Амелін [6], М.С. Джунусов [15], А.Г. Здравомислов [18], М.В. Йордан [19], Н.П. Медведєв [24] та ін.; «*етнічні конфлікти*» – Л.М. Дробіжева [16], Е.А. Паїн [30], В.О. Тішков [32] та ін.; «*міжетнічні конфлікти*» – Л.О. Колесова [21], В.А. Михайлов [26] та ін.

Водночас на цьому *першому етапі* поступово в працях російських науковців почали з'являтися і такі категорії та поняття, як: «*етнополітичні конфлікти*»: у 1993 р. – А.Р. Аклаєв [5] та Л.М. Дробіжева [17]; у 1994 р. – Е.А. Паїн [31] та Е.Н. Ожиганов [28]; у 1995 р. – перша в Росії та й на всьому пострадянському просторі докторська дисертація, в назві якої було присутнє поняття «*етнополітичні конфлікти*» (В.В. Амелін) [7].

Другий етап першого періоду генези етнополітичної конфліктології в Росії пропонуємо дату-

вати 1996–2000 роками і назвати етапом «*безпосередньо науково-дослідним*». На нашу думку, його основними рисами можна вважати такі. По-перше, потужний початок *безпосередніх ґрунтовних наукових досліджень* саме етнополітичних конфліктів. По-друге, помітне зростання монографій та наукових статей, у назвах яких були використані поняття «*етнополітичні конфлікти*». Це, зокрема, монографії Р.Г. Абдулатіпова [1], О.І. Аршби [8], М.Ю. Барбашина [10], Е.Н. Ожиганова [29] та ін. По-третє, такі праці вперше почали випереджати праці з поняттями «*міжнаціональні конфлікти*» і зрівнялися за кількістю з працями з поняттями «*етнічні/міжетнічні конфлікти*» у своїх назвах. По-четверте, початок захистів на цьому *другому етапі* вже перших (1996 р.) [9; 20], але одразу 6 (шести!) кандидатських дисертацій, у назві яких були присутні поняття «*етнополітичні конфлікти*». Отже, поняття «*етнополітичні конфлікти*» вже в *першому періоді* стає все більш усталеним і прийнятним для російських етнополітологів.

Водночас на *другому етапі першого періоду* почали з'являтися праці, в назвах яких було таке нове поняття для тих часів, як «*етнічна конфліктологія*». Ініціаторами цього нового тренду були відомі російські вчені В.А. Авксент'єв [2] та О.О. Котєнєв [22]. Варто звернути особливу увагу і на таку *рису цього етапу*, як посилення втручання ВАК Міністерства освіти і науки Російської Федерації (далі – МОН РФ) у процеси наукових досліджень конфліктів взагалі й з етнополітичним складником зокрема.

Другий період заслуговує на назву «*становлення, наукова та освітня інституціоналізація етнополітичної конфліктології в Росії*». Цей період починається з 2001 р. і завершується в 2009 р. та поділяється на два етапи. *Перший етап* заслуговує на назву «*науково-інституціоналізаційний*» і може бути датований 2001–2005 рр. Другому етапові більше підходить назва «*освітньо-інституціоналізаційний*» (2005–2009 рр.).

Характеризуючи *перший етап другого періоду*, зазначимо, що в 2001 р. ВАК МОН РФ суттєво змінив і розширив спеціальність 23.00.02 «*Політичні інститути та процеси, політична конфліктологія, політичні технології*». Зокрема, з неї було вилучено такий її компонент, як «*політична конфліктологія*», і замість нього включено новий компонент – «*етнополітична конфліктологія*», і нова спеціальність була сформульована таким чином: «*Політичні інститути, етнополітична конфліктологія, національні й політичні процеси та технології*». Отже, 2001 р. можна вважати роком офіційного народження та набуття свого юридичного оформлення, а також початку процесу наукової інституціоналізації «*етнополітичної конфліктології*» саме як нової галузі наукового знання. Це рішення ВАК

МОН РФ стало для автора цієї статті достатнім аргументом для того, щоб назвати *перший етап* другого періоду саме «науково-інституціоналізаційним».

Цьому *етапу* були притаманні ще й інші основні риси. По-перше, зародження, зростання кількості та доволі бурхливий розвиток регіональних наукових шкіл з досліджень конфліктів з етнополітичним складником, зокрема в Ставрополі, Краснодарі, Ростові, Казані, Оренбурзі та ін. По-друге, досить швидке збільшення кількості наукових праць – статей і монографій, у назвах яких були використані поняття «етнополітичні конфлікти». По-третє, значне зростання кількості захистів таких саме кандидатських і докторських дисертацій. Так, якщо з 1991 по 2000 рік, тобто за 10 років, було захищено 8 таких дисертацій, то тільки за 5 років (2001–2005 рр.) вже 26 дисертацій, з них 2 – докторські. Ці дані свідчать, по перше, про тенденцію, що зміцнюється, зростання кількості захищених дисертацій, у назві яких було поняття «етнополітичні конфлікти», а по-друге, про те, що рішення ВАК МОН РФ 2001 р. щодо включення компоненту «етнополітична конфліктологія» в спеціальність 23.00.02 сприяло не лише науковій інституціоналізації цієї нової галузі, а й її впевненому становленні.

Другий етап другого періоду розвитку етнополітичної конфліктології в Росії пропонується назвати «*освітньо-інституціоналізаційним*» і датувати 2006–2009 рр. Його головною рисою можна вважати появу кількох підручників і навчальних посібників з етноконфліктології чи етнополітичної конфліктології, а також започаткування навчальних курсів з цієї навчальної дисципліни, що сьогодні вже читаються в багатьох університетах Росії.

На особливу згадку тут заслуговує поява в 2005 р. фундаментального навчального посібника А.Р. Аклаєва «Етнополітична конфліктологія: аналіз та менеджмент» [4], який вже двічі перевидавався – у 2008 р. та 2012 р. – і на сьогодні є найбільш згадуваним і цитованим, що свідчить про підвищений інтерес і до нього, і до етнополітичної конфліктології загалом. Певний інтерес у фахівців-етноконфліктологів викликали навчальні посібники з етноконфліктології М.А. Гулієва, І.Д. Коротця та І.П. Чернобровкіна (2007 р.) [14], з етнополітичної конфліктології Н.П. Медведєва, О.А. Куштавкіної (2008 р.) [25] та з етноконфліктології С.В. Мурашевої (2015 р.) [27].

Водночас впродовж *другого етапу другого періоду* продовжувався активний захист кандидатських і докторських дисертацій, у назвах яких було присутнє поняття «етнополітичні конфлікти». Загалом за цей етап з 2006 по 2009 рік було захищено 22 таких дисертацій, з них – 3 докторські.

Отже, наведені вище дані по *другому періоду* загалом підтверджують два основні висно-

вки автора даної статті. Перший висновок – про тенденцію, що зміцнюється, зростання кількості захищених дисертацій, у назві яких використовувався поняття «етнополітичні конфлікти». А другий висновок – про те, що зазначене рішення ВАК 2001 р. сприяло не лише науковій, а й освітній інституціоналізації етнополітичної конфліктології в Росії і як нової галузі наукового знання, і як навчальної дисципліни.

Перший етап третього періоду, на наш погляд, заслуговує на назву «науково-реорганізаційний» і може датуватися 2010–2015 роками. Запропонована назва відповідає його основним характерним рисам, а саме це ціла низка різного роду організаційних змін та несподіваних інновацій. Мається на увазі насамперед те, що наприкінці *другого періоду* розвитку етнополітичної конфліктології ВАК МОН РФ прийняв незрозуміле і нічим не обґрунтоване рішення, яке стало майже «катастрофічним» для цієї галузі наукового знання та навчальної дисципліни. Ідеться, зокрема, про те, що в лютому 2009 р. компонент «етнополітична конфліктологія» було вилучено зі спеціальності 23.00.02, яка після цього стала формулюватися як «Політичні інститути, процеси і технології» та водночас було введено практично нову спеціальність 23.00.05 «Політична регіоналістика. Етнополітика». Отже, на дослідження і висвітлення проблем етнополітичних конфліктів та розвитку етнополітичної конфліктології було накладено своєрідне «табу».

На нашу думку, ситуація, що склалася в Росії внаслідок ваківських реорганізацій 2009 р., певною мірою нагадувала радянські часи, коли вважалося, що в соціалістичному суспільстві «національне питання загалом вирішено» і тут *a priori* не повинно бути жодних конфліктів, а отже, не потрібні жодні їх дослідження і тим більше науки про них.

Наслідком зазначеної ваківської реорганізації номенклатури наукових спеціальностей стало швидке та суттєве скорочення кількості підготовлених і захищених кандидатських і докторських дисертацій, у назвах яких було поняття «*етнополітичні конфлікти*». Зокрема, за нашими підрахунками, у 2010 р. було захищено лише 1 таку дисертацію; у 2011 р. – 2; у 2012 р. – 2; у 2013 р. – 1, у 2014 р. – жодної; у 2015 – 2; у 2016 (станом на вересень 2016 р.) – жодної. Отже, за сім років (2010–2016 рр.) після скасування компонента «етнополітична конфліктологія» було захищено лише 8 дисертацій (з них 1 – докторська), у назвах яких використовувався поняття «*етнополітичні конфлікти*». Для порівняння зазначимо, що за попередні роки (2001–2009 рр.), коли в Росії в спеціальності 23.00.02 існував компонент «етнополітична конфліктологія», було захищено 48 (сорок вісім!) таких дисертацій, з них – 5 (п'ять!) докторських.

Отже, загальна кількість захищених дисертацій із поняттям «етнополітичні конфлікти» в їхніх назвах скоротилася в 6 (шість!) разів. Усе це ще раз підтверджує наш проміжний висновок про те, що російський ВАК МОН був і залишається найбільш потужним «регулятором» процесу розвитку наукових досліджень у соціально-гуманітарній сфері, особливо в етнополітичній, зокрема щодо аналізу етнополітичних конфліктів.

Усе вищенаведене дає підстави для таких **прикінцевих висновків**. Процес еволюції етнополітичної конфліктології в Росії був досить складним і суперечливим. Автор статті поділив його на три періоди, кожен з яких у свою чергу було поділено на два етапи.

Перший період було датовано кінцем 1980-х і кінцем 1990-х років і названо й охарактеризовано як «*період зародження етнополітичної конфліктології*». Його основними особливостями були:

1) запізніла та вимушена реакція російських дослідників на вибух у країні цілої низки етнополітичних конфліктів;

2) пошуки відповідного поняттєво-категоріального апарату та методологічних і теоретико-концептуальних засад запобігання їх ескалації й розв'язання;

3) звернення російських науковців до відповідних теоретичних напрацювань західних дослідників і практичного досвіду політиків;

4) поява перших праць, присвячених аналізу не лише міжнаціональних конфліктів, а й етнічних/міжетнічних та вже й етнополітичних конфліктів.

Другий період (2001–2010 рр.) було запропоновано назвати й охарактеризовано як період «*становлення, наукова й освітня інституціоналізація етнополітичної конфліктології*». Цьому періоду були притаманні такі провідні риси:

1) прийняття ВАК РФ рішення про включення в спеціальність 23.00.02 такого нового її компонента, як «етнополітична конфліктологія»;

2) значне збільшення наукових публікацій, присвячених аналізу проблем саме етнополітичних конфліктів;

3) бурхливе зростання захищених кандидатських і докторських дисертацій, у назвах яких було поняття «етнополітичні конфлікти»;

4) посилення процесу наукової та початок активної освітньої інституціоналізації етнополітичної конфліктології;

5) народження етнополітичної конфліктології як нової галузі наукового знання.

Основними характерними рисами *третього періоду*, що розпочався з 2010 р., можна вважати:

1) чергову радикальну реорганізацію номенклатури наукових спеціальностей, зокрема скасування в спеціальності 23.00.02 компонента «етнополітична конфліктологія»;

2) різке, шестикратне скорочення захищених кандидатських і докторських дисертацій, у назвах яких застосовувалося поняття «етнополітичні конфлікти»;

3) невизначеність статусу та подальшої долі «етнополітичної конфліктології»;

4) ускладнення умов для проведення досліджень етнополітичних конфліктів, ескалація та черговий вибух яких у Росії потенційно може відбутися у будь-який час і завершитися непередбачуваними наслідками.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абдулатипов Р.Г. Этнополитические конфликты в странах СНГ : некоторые миротворческие и правовые механизмы разрешения / Р.Г. Абдулатипов – Баку, 1996. – 136 с.
2. Авксентьев В.А. Этническая конфликтология / В.А. Авксентьев. – Ставрополь : Из-во СГУ, 1996. – 392 с.
3. Авксентьев В.А. Этническая конфликтология: в поисках научной парадигмы : [монография] / В.А. Авксентьев – Ставрополь : Изд-во СГУ, 2001. – 268 с.
4. Аклаев А.Р. Этнополитическая конфликтология: анализ и менеджмент : [учеб. пособие] / А.Р. Аклаев – М. : Дело, 2005. – 472 с.
5. Аклаев А.Р. Этнополитические конфликты до и после августа 1991 г. / А.Р. Аклаев // Россия сегодня : трудные поиски свободы / отв. ред. Л.Ф. Шевцова. – М. : ИЭАРАН, 1993.
6. Амелин В.В. Межнациональные конфликты в республиках Средней Азии / В.В. Амелин – М. : Издательский центр «Росс», 1993. – 136 с.
7. Амелин В.В. Этнополитические конфликты в границах советской и постсоветской государственности (вторая пол. 80-х – сер. 90-х гг.) : опыт исторического исследования : автореферат дис. ... д-ра ист. наук / В.В. Амелин – М., 1995. – 35 с.
8. Аршба О.И. Этнополитический конфликт : сущность и технология управления / О.И. Аршба – М. : Наука, 1996. – 175 с.
9. Аршба О.И. Этнополитический конфликт : сущность и технология управления : автореф. дис. ... канд. полит. наук / О.И. Аршба – М., 1996.
10. Барбашин М.Ю. Этнополитические конфликты на Северном Кавказе : предмет и классификация / М.Ю. Барбашин – М. : Прогресс, 1998. – 235 с.
11. Брубейкер Р. Этничность без групп / Р. Брубейкер [пер. с англ.] – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2012. – 408 с.
12. Гарр Т.Р. Почему люди бунтуют / Т.Р. Гарр. – пер. с англ. – СПб. : Питер, 2005. – 461 с.
13. Горовиц Д. Столкновение с этническими конфликтами : к новому реализму / Д. Горовиц. – пер. с англ. – М. : Новое издательство, 2004.
14. Гулиев М.А. Этноконфликтология : [учебный курс] / М.А. Гулиев, И.Д. Коротец, И.П. Чернобровкин. – М. ; Ростов-на-Дону : МарТ, 2007. – 224 с.
15. Джунусов М.С. Методологическое введение к изучению социально-политических и межнациональных конфликтов / М.С. Джунусов. – М. : Ин-т социологии АН СССР, 1991. – 68 с.
16. Дробижева Л.М. Этнические конфликты. Социальные конфликты в меняющемся российском

обществе (детерминация, развитие, разрешение) / Л.М. Дробижева // Полис. – 1994. – № 2. – С. 98–117.

17. Дробижева Л.М. Этнополитические конфликты. Причины и типология (конец 80-х – начало 90-х гг.) / Л.М. Дробижева // Россия сегодня : трудные поиски свободы / отв. ред. Л.Ф. Шевцова. – М. : ИЭАРАН, 1993. – С. 227–236.

18. Здравомыслов А.Г. Межнациональные конфликты в России и постсоветском пространстве : аналит. доклад / А.Г. Здравомыслов, С.Я. Матвеева // Исследования по прикладной и неотложной этнологии / ИЭАРАН. – 1995. – № 83.

19. Иордан М.В. К концепции межнациональных конфликтов / М.В. Иордан, О.С. Реджепова // Научный коммунизм. – 1990. – № 3. – С. 33–36.

20. Кленов И.Н. Этнополитический конфликт : генезис, сущность, пути урегулирования : дис. ... канд. полит. наук / И.Н. Кленов – М., 1996. – 214 с.

21. Колесова Л.А. Причины современных межэтнических и межконфессиональных конфликтов / Л.А. Колесова // ОНС. – 1992. – № 4. – С. 117–120.

22. Котенев А.А. Этническая конфликтология: этнические аспекты локальных конфликтов у азиатских границ России в последней четверти XX века : автореф. дис. ... д-ра полит. наук / А.А. Котенев – М., 1996. – 33 с.

23. Маруховська-Картунова О.О. Періодизація та особливості еволюції етнополітичної конфліктології в Україні / О.О. Маруховська-Картунова // Держава і право : збірник наукових праць. Серія «Політичні науки». – Вип. 72 ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2016. – С. 31–46.

24. Медведев Н.П. Межнациональные конфликты и политическая стабильность / Н.П. Медведев. – Саранск : НИИ регионологии, 1993. – 60 с.

25. Медведев Н.П. Этнополитическая конфликтология : [учебное пособие] / Н.П. Медведев, Е.А. Куштавкина – Рязань : Рязанский ун-т им. С. Есенина, 2008. – 321 с.

26. Михайлов В.А. Принцип «воронки» или механизм развертывания межэтнического конфликта / В.А. Михайлов // Социс. – 1993. – № 5. – С. 57–62.

27. Мурашева С.В. Этноконфликтология (теоретико-методологические аспекты) : [учебное пособие] / С.В. Мурашева – Орел : ФГБОУ ВПО «ОГУ», 2015. – 211 с.

28. Ожиганов Э.Н. Баланс власти и этнополитические конфликты в России / Э.Н. Ожиганов // Этничность и власть в полиэтнических государствах – М. : Наука, 1994. – С. 275–298.

29. Ожиганов Э.Н. Причины этнополитических конфликтов / Э.Н. Ожиганов – М. : Наука, 1996. – 285 с.

30. Паин Э.А. Проблемы регулирования этнических конфликтов в постсоветском обществе / Э.А. Паин // Социальные конфликты : экспертиза, прогнозирование, технологии разрешения. – Ч. 1. – Вып. 2. – М., 1992. – С. 123–139.

31. Паин Э.А. Этнополитические конфликты и их причины / Э.А. Паин // Россия и современный мир. – 1994. – № 1. – С. 8–11.

32. Тишков В.А. О природе этнического конфликта / В.А. Тишков // Свободная мысль. – 1993. – № 4. – С. 4–15.

33. Horowitz D. Ethnic Groups in Conflict / D. Horowitz. – Berkeley : University of California Press, 2000. – 711 p.